

РОЗДІЛ VIII. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 322.1

ВИКЛИК ПРИСЯЖНИХ ЗАСІДАТЕЛІВ

Карпов Н.С., д.ю.н. професор

Щерба В.М., здобувач

Національна академія внутрішніх справ

У статті проведено аналіз юридичної літератури та положень нормативно-правових актів, розглядається питання про те, що одним з важливих інструментаріїв у виконанні поставлених завдань є залучення пересічних громадян до розгляду разом з професійними суддями окремих категорій судових справ. Також розроблені відповідні висновки та пропозиції щодо виклику присяжних засідателів.

Ключові слова: присяжний, суд, суддя, судово-правова реформа, громадяни.

Карпов Н.С., Щерба В.М. ВЫЗОВ ПРИСЯЖНЫХ ЗАСЕДАТЕЛЕЙ / Национальная академия внутренних дел, Украина

В статье проведен анализ юридической литературы и положений нормативно-правовых актов, рассматривается вопрос о том, что одним из важных инструментариев в выполнении поставленных задач является привлечение рядовых граждан к рассмотрению вместе с профессиональными судьями отдельных категорий судебных дел. Также разработаны соответствующие выводы и предложения по вызову присяжных заседателей.

Ключевые слова: присяжный, суд, судья, судебная реформа, граждане.

Karpov N.S., Scherba V.M. CALL JURORS / National academy of internal affairs, Ukraine

This article analyzes the legal literature and provisions of legal acts, and discusses what an important tool in carrying out their tasks is to involve ordinary citizens into consideration together with professional judges certain categories of cases. Also developed appropriate conclusions and suggestions on call jurors. The current Criminal Procedure Code establishes the procedure for criminal proceedings by a jury, and determines that the judge-a chairman, vice-chairman, Judge of the Supreme Court of Ukraine, the High Specialized Court for Civil and Criminal Cases, the Court of Appeal of ARC, the appellate courts of oblasts, cities Kyiv and Sevastopol, district, borough, city and city district courts, which under the Constitution of Ukraine on a professional basis authorized to administer justice, and jurors (article 3. Definitions of key terms of the Code). Also the jury as representatives of the people involved to the administration of justice, are carriers of the judiciary in Ukraine and administer justice independently of the legislative and executive branches. Jurors, like the judges, in the exercise of justice independent and subject only to the Constitution of Ukraine and the law. Ukraine needs to consciously approach the question exactly how it implement the constitutional guarantee of a jury trial. If Ukraine inkvizytornu system combines with the jury system similar to that which exists in the United States, there is a great risk that the active role of the judge jeopardize the impartiality of the jury. This is contrary to the rights of the accused and accurate investigation of the case. If Ukraine will follow the adversarial system it is necessary to understand the judicial system of procedural and evidentiary rules to ensure the equitable rights of the accused, the trial justice, impartiality of the jury. Thus, it is difficult to overestimate the importance of future legislation for implementation of constitutional guarantees. Be the jury-it's hard work and high responsibility as a juror duties associated with the solution of human destiny, often for many years.

Key words: jury, court, judge, judicial reform, citizens.

В Україні триває процес проведення ряду демократичних реформ, серед яких значна увага приділена судово-правовій реформі з метою реального забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Головною метою реформи є:

- реальне забезпечення самостійності та незалежності судових органів;
- реалізація демократичних ідей правосуддя, вироблених світовою наукою і практикою;
- гарантування права громадянина на розгляд його справи компетентним, незалежним і неупередженим судом у змагальному процесі.

Одним з важливих інструментаріїв у виконанні поставлених завдань є залучення пересічних громадян до розгляду разом з професійними суддями окремих категорій судових справ. Конституція України гарантує, що народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних [1].

Суд присяжних – ще одне нововведення Кримінального процесуального кодексу України. Саме цей інститут став предметом і головним питанням обговорення серед фахівців у галузі права й серед простих громадян, яким від тепер надана роль вирішення правосуддя.

Законодавчі основи діяльності суду присяжних містяться в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» та Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК).

Згідно з Законом України «Про судоустрій і статус суддів», народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних [2]. Цим законом також визначено статус присяжних.

КПК встановлює порядок кримінального провадження судом присяжних, та визначає, що суддя – це голова, заступник голови, суддя Верховного Суду України, Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ, Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційних судів областей, міст Києва та Севастополя, районних, районних у містах, міських та міськрайонних судів, які, відповідно до Конституції України на професійній основі уповноважені здійснювати правосуддя, а також присяжний (стаття 3. Визначення основних термінів Кодексу) [3].

Присяжні як представники народу, залучені для здійснення правосуддя, є носіями судової влади в Україні і здійснюють правосуддя незалежно від законодавчої та виконавчої влади. Присяжні, як і професійні судді, під час здійснення правосуддя незалежні і підкоряються лише Конституції України і закону.

Статус присяжних та гарантії їх діяльності визначено Законом України «Про судоустрій і статус суддів».

Відповідно до ст.58-1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», для затвердження списку присяжних територіальне управління Державної судової адміністрації України звертається з поданням до відповідної місцевої ради, що формує і затверджує в кількості, зазначеній у поданні, список громадян, які постійно проживають на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду, відповідають вимогам статті 59 цього Закону і дали згоду бути присяжними.

Поняття «громадянин України» визначено в абз.3 ч.1 ст.1 Закону України «Про громадянство України» від 18.01.2001 р. № 2235-ІН [4], згідно з яким громадянин України – особа, яка набула громадянство України в порядку, передбаченому законами України та міжнародними договорами України. Громадянство України підтверджується паспортом громадянина України. Цим же документом особа підтверджує свій вік. Вимога тридцятирічного вікового цензу видається виправданою, оскільки присяжним має бути зріла, морально сформована особа, з достатнім життєвим досвідом, аби мати можливість об'єктивно та всебічно розглянути обставини злочину і ухвалити справедливе рішення.

Поняття «місце постійного проживання» в чинному законодавстві не визначено. Тому необхідно керуватися Законом України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11.12.2003 р. № 1382-IV, у якому визначено лише поняття «місця проживання».

Так, згідно зі ст.3 згаданого Закону, місце проживання – це адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком понад шість місяців на рік, та яке підлягає обов'язковій реєстрації, тобто внесення відомостей до паспортного документа про місце проживання із зазначенням адреси житла особи та внесення цих даних до реєстраційного обліку відповідного органу спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань реєстрації [5].

Відтак, особа може бути включена до списку присяжних за умови, що на день подання заяви про згоду бути присяжним така особа проживає не менше шести місяців з дня реєстрації її місця проживання на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду. Місце

проживання особи також підтверджується паспортом з відміткою про реєстрацію місця проживання.

Не можуть бути включені до списків присяжних громадяни:

- 1) визнані судом обмежено дієздатними або недієздатними;
- 2) які мають хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню обов'язків присяжного;
- 3) які мають не зняту чи не погашену судимість;
- 4) народні депутати України, члени КМУ, судді, прокурори, працівники органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів, військовослужбовці, працівники апаратів судів, інші державні службовці, адвокати, нотаріуси;
- 5) громадяни, які досягли шістдесяти п'яти років;
- б) особи, які не володіють державною мовою.

Оскільки список присяжних пропонується формувати на підставі єдиного Державного реєстру виборців, який ведеться з метою державного обліку громадян України, що мають право голосу, відповідно до ст.70 Конституції України, то необхідності додатково перевіряти особу на предмет її недієздатності немає. За Конституцією України, недієздатні права голосу не мають, тому вони не можуть бути включені до реєстру виборців. З метою виявлення і виключення таких осіб із реєстру виборців, органи ведення Державного реєстру виборців щомісячно поновлюють інформацію на підставі даних відповідного районного (районного у місті, міського, міськрайонного) суду про виборців, які протягом попереднього місяця були визнані недієздатними (п.1 ч.6 ст.22 Закону України "Про Державний реєстр виборців" від 22.02.2007 р. № 698-V) [6].

Для кожного місцевого суду загальної юрисдикції відповідною місцевою радою формується список присяжних. Кількість присяжних у цьому списку залежить від завантаженості суду та статистичної кількості судових розглядів злочинів, за які передбачене покарання у вигляді довічного утримання, і визначається в кожному конкретному випадку територіальним управлінням Державної судової адміністрації України. Особи з цього списку заносяться до автоматизованої системи документообігу суду, за допомогою якої обираються сім громадян для участі в конкретному судовому провадженні.

Формування лави присяжних засідателів – складна процедура, що включає в себе як організаційні (складання списків присяжних засідателів, запрошення їх в судові засідання), так і процесуальні заходи (виявлення суддею об'єктивності і неупередженості при розгляді справи у запрошених до суду присяжних засідателів, заяву присяжними самовідводів, використання сторонами права на мотивований і безмотивний відвід присяжних засідателів).

Для з'ясування питання, чи є особа обмежено дієздатною, відповідна рада, яка формує списки присяжних, може звернутися із запитом до органу опіки і піклування за місцем проживання особи.

Відсутність хронічних психічних чи інших захворювань, що перешкоджають виконанню обов'язків присяжного, підтверджується медичними довідками та сертифікатами, виданими у відповідному порядку.

Відсутність не знятої чи не погашеної судимості підтверджується довідкою про результати спеціальної перевірки відомостей щодо притягнення особи до кримінальної відповідальності, наявності судимості, її зняття, погашення, про застосування до кандидата адміністративного стягнення за корупційні правопорушення, яка видається уповноваженими органами МВС [7].

Народні депутати України, члени Кабінету Міністрів України, судді, прокурори, працівники органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів, військовослужбовці, працівники апаратів судів, інші державні службовці, адвокати, нотаріуси не можуть бути включені до списку присяжних, оскільки присяжними мають бути люди, які професійно не займаються юриспруденцією і оцінюють обставини у судовому розгляді з позицій життєвого досвіду, емоцій та здорового глузду. Щодо державних службовців, то їхня участь як присяжних може

перешкодити виконанню ними їхніх владно-розпорядчих обов'язків і створити труднощі в роботі відповідних державних органів. Саме тому до числа осіб, яким у зв'язку з професією заборонено бути присяжним, необхідно включити і посадових осіб місцевого самоврядування. їхні права та обов'язки багато в чому перекликаються з повноваженнями державних службовців, окремі пільги та гарантії державних службовців поширюються й на посадових осіб місцевого самоврядування [8].

Заборона на участь у суді присяжних не поширюється на тих осіб, які припинили свою професійну діяльність, що унеможливила їх участь у здійсненні правосуддя народом. Навіть якщо такі особи працювали суддями чи прокурорами, КПК не встановлює обмежень для включення їх до списку присяжних за умови, що на момент формування списку особи припинили свою професійну діяльність.

Досягнення громадянином шістдесяти п'яти років підтверджується паспортом або свідоцтвом про народження.

Справедливим є обмеження у праві бути присяжним для особи, яка не володіє державною мовою. Не може виконувати обов'язків присяжного особа, яка не володіє мовою судочинства. Згідно з принципом безпосередності (ст.257 КПК), внутрішнє переконання особи має формуватися в результаті безпосереднього сприйняття всього, що відбувається під час судового розгляду.

Факт володіння державною мовою підтверджується особистою заявою про згоду бути присяжним.

Порядок автоматичного визначення присяжних передбачений Положенням про автоматизовану систему документообігу суду, затвердженим рішенням Ради суддів України від 26.11.2010 № 30 [9].

У визначених Кримінальним процесуальним кодексом України випадках автоматизованою системою здійснюється автоматичне визначення присяжних з числа осіб, які внесені до списку присяжних.

Присяжні визначаються шляхом випадкового відбору зі списку присяжних із додержанням принципу рівної ймовірності відбору.

Присяжні визначаються автоматизованою системою в кількості семи осіб.

Якщо після виконання вимог, передбачених частинами першою-п'ятою статті 387 Кримінального процесуального кодексу України, присяжних залишилася більша кількість від необхідної для участі в судовому провадженні, присяжні визначаються автоматизованою системою, із додержанням принципу рівної ймовірності відбору, з числа присяжних, що не були звільнені або відведені від участі в судовому провадженні.

Після визначення основних присяжних, автоматизованою системою визначаються й двоє запасних присяжних за аналогічною процедурою.

Запасні присяжні під час судового засідання постійно перебувають на відведених їм місцях і до ухвалення вироку можуть бути включені до складу основних присяжних у разі неможливості кого-небудь з основних присяжних продовжувати участь у судовому розгляді. Про заміну вибулих основних присяжних запасними суд присяжних постановляє ухвалу.

У разі неможливості виконання присяжним своїх обов'язків або у разі його відводу (самовідводу), до участі в судовому провадженні залучаються запасні присяжні.

Якщо кількість запасних присяжних не є достатньою для судового провадження, то автоматизованою системою визначаються додаткові особи зі списку присяжних, без урахування присяжних, визначених частиною першою цього підпункту.

Виклик особі, яка була визначена автоматизованою системою документообігу зі списку присяжних, скеровується письмово поштою, рекомендованим листом із повідомленням про вручення. Вручається він присяжному або іншій особі, яка його отримала, для передачі присяжному під розписку, але не пізніше, ніж за п'ять днів до судового засідання. Такий строк

встановлюється для того, щоб присяжний мав можливість закінчити свої справи і вчасно приступити до виконання обов'язків присяжного.

У виклику обов'язково зазначаються: день, час і місце проведення судового засідання, права та обов'язки присяжного, перелік вимог до присяжних, підстави для увільнення їх від виконання обов'язків, припис про явку та попередження про те, що неявка особи в суд без поважних причин буде розглядатися як прояв неповаги до суду. Обов'язок присяжного (чи іншої особи, яка одержала виклик для передачі його присяжному) невідкладно повідомити суд про причини неможливості явки.

Отримання виклику присяжним менше, ніж за п'ять днів до судового засідання і неприбуття у зв'язку з цим до суду не розглядається як неповага до суду, за яку передбачено покарання ст.185-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [10].

Повідомлення про причини неявки в суд може бути здійснено будь-яким доступним для присяжного способом, бажано до початку судового засідання. Якщо в особи є підстави для звільнення її від участі в судовому розгляді як присяжного, передбачені ст. 60 Закону України "Про судоустрій і статус суддів", вона має подати письмову заяву з викладенням усіх обставин, що дають право на звільнення, голові відповідного суду. Голова суду вправі звільнити таких осіб від участі в кримінальному провадженні як присяжних до початку судового провадження.

Виклик особи як присяжного до суду є підставою для звільнення її роботодавцем від роботи на час виконання нею обов'язків зі здійснення правосуддя. Відмова у звільненні від роботи вважається неповагою до суду, за яку передбачено покарання у вигляді штрафу (ст.1853 КУпАП).

Підсумовуючи сказане, наголосимо на тому, що, незважаючи на не існування чітко виписаних обов'язків суду присяжних в Україні, сама згадка про запровадження цього інституту без подальшої деталізації викликає ряд інших питань. Наприклад, Конституція не деталізує, чи має особа право на суд присяжних у цивільних та кримінальних справах, чи лише у кримінальних справах. У Сполучених Штатах Америки ця проблема вирішується Шостою Поправкою до Конституції, яка гарантує право на суд присяжних у всіх кримінальних справах. Сьома Поправка зберігає право на суд присяжних у позовах, що стосуються загального (цивільного) права, коли «сума позову перевищує двадцять доларів». Собівартість двадцяти доларів була набагато вищою у 1791 році, коли ця поправка була ратифікована; проте ця сума ніколи не була збільшена.

Варто також зазначити, що професійний суддя має бути громадянином України (стаття 127), тоді, як Конституція України дозволяє «народу» формувати суд присяжних (стаття 124). Тим не менше, присяжні обираються з числа зареєстрованих виборців, які повинні бути громадянами України. Ця система подібна до системи Сполучених Штатів Америки, оскільки, відповідно до 28 U.S.C. §1865, громадянство є необхідною умовою для виконання обов'язків присяжного засідателя у федеральному судочинстві.

Конституція України нічого не каже щодо загальної кількості присяжних та кількості голосів, необхідних для прийняття рішення. Конституція Сполучених Штатів Америки також не зазначає точної кількості присяжних, але процедурні правила та Верховний Суд виходять з практики системи загального права, де в розгляді федеральних кримінальних справ прийнято призначати дванадцятиособовий склад суду присяжних. Як у цивільних, так і в кримінальних справах у системі федерального судочинства рішення приймається одногосно. Таку практику суду присяжних Україна запозичила з системи звичаєвого права, проте Україна немає добре розвинутої концепції системи суду присяжних. Це може викликати додаткову невизначеність конституційних гарантій.

Конституція України, даючи гарантію існування суду присяжних, підняла ряд питань, які мають бути вирішені наступним законодавством. Одне з цих питань – це характер судочинства, і яку форму суду присяжних обере для себе Україна – континентального чи звичаєвого права. Судочинство в континентальній Європі, наприклад, наслідує інквізиторний (опитувальний) підхід до розгляду справи, коли суддя бере активну участь у процесі судочинства. У кримінальних справах суддя розпочинає процес, зачитуючи обвинувачення, чи навіть узагальнюючи докази; також суддя може викликати та ставити запитання свідкам у справі.

Судочинство у Сполучених Штатах відбувається за змагальною системою, коли сторони беруть активну участь у поданні своїх доказів. Суддя є набагато пасивнішим у цій системі: він переважно реагує на заперечення сторін та відповідає на письмові чи усні запити. Суддям штатів у кримінальних справах заборонено коментувати докази; утримуються від цього, як правило, і судді федеральних судів. Сторони відповідальні за виклик свідків, і судді здебільшого уникають постановки їм своїх власних запитань. Причина, чому судді в Сполучених Штатах відіграють таку пасивну роль, полягає в намаганні уникнути неналежного впливу на присяжних, адже безсторонній суд присяжних є найважливішим чинником забезпечення прав особи та обмеження державної влади шляхом залучення таких же, як і відповідач, громадян до вирішення його долі.

Отже, Україна повинна усвідомлено підходити до питання, яким саме чином їй втілювати конституційну гарантію суду присяжних. Якщо Україна поєднує інквізиторну систему з системою суду присяжних, схожою до тієї, що існує в Сполучених Штатах Америки, то виникає великий ризик, що активна роль судді поставить під загрозу безсторонність присяжних. Це суперечитиме правам обвинуваченого і достовірному розслідуванню обставин справи. Якщо Україна наслідуватиме змагальну систему, то судові буде необхідна зрозуміла система процедурних і доказових правил для справедливого забезпечення прав обвинуваченого, справедливості судового процесу, безсторонності присяжних. Отже, важко переоцінити важливість майбутнього законодавства для виконання конституційних гарантій.

Бути присяжним – це нелегка праця і висока відповідальність, оскільки виконання обов'язків присяжного пов'язане з вирішенням людської долі, нерідко на довгі роки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про судоустрій та статус суддів [Електронний ресурс] : Закон України від 07 лип. 2010 р. № 2453-ХVII. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/2453-17>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». – Х. : Одіссей, 2012. – 360 с.
4. Про громадянство України [Електронний ресурс] : Закон України від 18 січ. 2001 р. № 2235-ІІ. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/2235-14>
5. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 11 груд. 2003 р. № 1382-ІV. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/1382-15>
6. Про Державний реєстр виборців [Електронний ресурс] : Закон України від 22 лют. 2007 р. № 698-V. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/698-16>
7. Про Порядок організації проведення спеціальної перевірки відомостей щодо осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування [Електронний ресурс] : указ Президента України від 25 січ. 2012 р. № 33/2012. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/33/2012>
8. Про службу в органах місцевого самоврядування [Електронний ресурс] : Закон України від 07 черв. 2001 р. № 2493-ІІІ. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/2493-14>
9. Про визначення засад формування колегії суддів та особливостей розподілу справ відповідно до Положення про автоматизовану систему документообігу суду [Електронний ресурс] : затв. рішенням Ради суддів України від 26 листоп. 2010 р. № 30. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/vr010740-10>
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс] : зі змінами станом на 16 січ. 2014 р. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/80731-10>